

В статье рассматривается дистрибуция и культурные коннотации субстратной лексики в языке украинских народных сказок и заговоров.

Ключевые слова: сказка, заговор, фольклор, украинский язык, субстрат

The article deals with distribution and cultural connotations of substrate vocabulary in the language of Ukrainian folk tales and charms.

Key words: folk tale, charm, folklore, the Ukrainian language, substrate

УДК 811.161.2: [81'373.43'74.3

Стратулат Н.В.

ІННОВАЦІЙНА ЛЕКСИКА ЯК РЕЗУЛЬТАТ СОЦІАЛЬНИХ УМОВ МОВНОГО ІСНУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 20-ТИ ТОМАХ)

Статтю присвячено вивченню інноваційних лексичних входжень в українській мові (на матеріалі тлумачного Словника української мови в 20-ти томах). На основі активного процесу розвитку сучасної української мови – дериваційної неологізації – проаналізовано дієслівні неологізми. Визначено основні продуктивні способи, а також словотвірні типи творення нових слів. З'ясовано основні засоби словотворення інноваційної лексики. Обґрунтовано зовнішні (соціальні) та внутрішні (власне мовні) чинники появи нових слів у сучасній українській мові.

Ключові слова: лексика, інноваційні входження, дериваційні неологізми.

Безперервний розвиток суспільства, перетворення в різних сферах життєдіяльності людини, нові історичні умови існування та соціальні відносини сприяють появі інноваційних слів та значень, що відображають нові факти життя соціуму. Останнім часом лексичні інновації перебувають у полі особливої уваги мовознавців. Дослідниками в галузі неології (на сучасному етапі розвитку мови), у працях яких висвітлено різні аспекти мовної динаміки, зокрема й ті, що пов'язані із суспільною природою мови, є Т.О. Бевз, Л.А. Лисиченко, С.С. Лук'яненко, Д.В. Мазурик, Л.Б. Мартинова, О.Г. Муровцева, І.А. Самойлова О.А. Стишов, О.О. Тараненко, Л.М. Філюк та ін.

Соціальна обумовленість лінгвальних змін пов'язана з основною функцією мови в суспільстві – комунікативною – мова завжди прагне

реалізувати свої можливості в забезпеченні потреб суспільства в спілкуванні, що обумовлює пошук найбільш раціональних засобів номінації. Усе нове, звичайно, потребує вербалізації, тому нова лексика певного історичного періоду несе в собі в стислому вигляді досить широку інформацію про особливості економічного, політичного, культурного життя своєї епохи. І чим важливіша епоха для певного суспільства, чим більше насичена вона життєво важливими подіями, тим активніше реагує мова творенням нових слів, що забезпечують і вимоги суспільства, і вимоги мови, що розвивається [6, с. 11].

Таким періодом стрімких соціальних змін, що відображені в значних мовних модифікаціях, є період останніх десятиліть. Науково-технічний прогрес, нові інформаційні технології, демократизація суспільства, розширення міжнародних зв'язків, розвиток України як незалежної держави та інші суспільні умови кінця ХХ – початку ХХІ ст. породжують нові об'єкти називання й формують потребу в неологізмах, відображаючи різні сфери життя людини.

Крім того, поповнення лексичного фонду новоутвореннями пов'язане з факторами не тільки зовнішнього, але й внутрішнього характеру. Мовний розвиток підпорядкований своїм власним законам, закладеним у мові можливостям змінюватися в тому чи іншому напрямку. Власний мовний механізм має потенційні засоби, що обумовлюють поповнення лексичного арсеналу мови.

Із огляду на внутрішньолінгвістичний характер мови значимим є факт існування притаманної їй системності. Так, системні характеристики мають насамперед закономірності словотворення та наявний словотворчий арсенал засобів. “Слово самим актом свого народження пов'язане з іншими словами. Словотвірні зв'язки дають слову життя і визначають його “фізіономію”, дають йому “внутрішню форму”. Вони прив'язують слово до певного граматичного, структурного розряду” [7, с. 14]. Система українського словотвору організована таким чином, що при будь-яких суспільних змінах потужний дериваційний матеріал засобів (як власний, так і запозичений), а також наявні твірні основи стають підґрунтям для виникнення нових лексем, що, у свою чергу, приводить до розширення та збагачення словника української мови. Тяжіння до словотворчої аналогії, функціонування словотвору як мікросистеми (у взаємодії та взаємозв'язках її елементів) – ось ті загальні внутрішні тенденції, що прослідковуються в розвитку мови, які є надзвичайно актуальними для забезпечення суспільної комунікації в добу гіперінформативності.

Зрозуміло, що збагачення лексико-семантичної системи відбувається саме в тих групах лексики, які є комунікативно актуальними й відображають провідні тенденції суспільства. Як свідчать матеріали дослідження, однією з груп інноваційних входжень, що збагатили словниковий склад, є наукова лексика, яка й стала об'єктом нашого вивчення.

Джерельною базою аналізу інноваційних процесів в українській мові послужив новий Словник української мови в 20-ти томах, який з максимальною повнотою представляє неологічні входження в усіх сферах функціонування української мови й на сьогодні дає можливість провести об'єктивний аналіз динаміки української лексики. Словник укладений науковцями Національної академії наук України та викладачами вищих навчальних закладів у межах Національної програми "Словники України". У його основу ліг тлумачний Словник української мови в 11-ти томах, матеріали лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, що нараховує понад 76 млн слововживань, та лексичної картотеки Інституту української мови НАН України, яка містить понад 6 млн карток. СУМ-20 створений із використанням нової комп'ютерної технології лексикографування, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України. Зіставлення Словника української мови в 11-ти томах та нового Словника української мови в 20-ти томах надає можливості проаналізувати інноваційні процеси в лексико-семантичній системі української мови, виявити тенденції та шляхи її розвитку, установити причини виникнення та характер цих змін.

Вивчення інновацій лексико-семантичної системи української мови показало, що основним засобом розширення та збагачення діапазону Словника є дериваційні неологізми (як результат дії позамовних і мовних чинників, які сприяли реалізації словотворчого потенціалу мови), серед яких значну частину займають дієслівні утворення.

У межах дериватів, що відображають екстралінгвальний фрагмент дійсності, зокрема своєрідність суспільних реалій, пов'язаних зі змінами в різних галузях знань, а також стрімким розвитком наукової діяльності людини, найбільшою продуктивністю в дієслівному словотворенні сучасної української мови відзначається суфіксальний та префіксальний способи, менш активним є суфіксально-постфіксальний спосіб.

Переважає більшість нових дієслів у Словнику української мови утворена за допомогою суфіксальних формантів. Суфіксальний словотвір надзвичайно активний при творенні дієслів від основ інших частин мови. Продуктивність цього способу словотворення визначає той факт, що за допомогою додавання різних суфіксів до твірних основ утворюються слова як такого самого, так і іншого лексико-граматичного класу. Як компоненти словотворчої деривації, "Суфікси... виступають у ролі транспортуючого засобу, тобто саме за допомогою суфіксів здійснюється перехід з однієї частини мови в іншу"[8, с. 69]. Саме цей процес спостерігається при творенні дієслів від різних частин мови.

Найчисельнішу групу інноваційних одиниць, що виникли внаслідок суфіксації, становлять деривати іменникового походження. При цьому спостерігається активізація словотворчого типу з суфіксом **-ува-**, що відноситься до власне українських засобів творення. У якості словотворчих значень тут виступають переважно такі: "дія, результат або продукт якої

названий мотивуючим іменником” (*вакуум – вакуумувати, аглютин – аглютинувати*), „здійснювати певний процес, провадити діяльність, названу твірною іменниковою основою” (*рекет – рекетувати, демпінг – демпінгувати, ксерокопія – ксерокопіювати*), “бути тим, хто позначений твірною основою” (*спонсор – спонсорувати, фермер – фермерувати*). Як демонструє досліджуваний матеріал, нові лексичні одиниці творяться від іменників в основному від іншомовних основ.

Поява таких слів обумовлена різними чинниками, у першу чергу, розвитком науково-технічних галузей. Тому новоутворена лексика представляє переважно саме наукову термінологію: *акціонувати, банкрутувати, спонсорувати (екон.), аглютинувати, флектувати (біол.), бромувати, йодувати (хім.), акомодувати (лінгв.), імплантувати, інфільтрувати (мед.), анодувати (техн.), апроксимувати (мат.), індукувати (фіз.), форматувати (інф.)*. Ілюструє поповнення словникового складу також спеціальна лексика, тобто така, яка використовується в різних галузях знань: *актувати, інвертувати, параграфувати, капсулювати, корелювати*.

У досліджуваному матеріалі спостерігаємо активне зростання продуктивності словотвірного типу і словотворчим елементом **–изува-** (**-ізува-**) зі значеннями „забезпечувати чи охоплювати тим, на що вказує твірна основа мотивуючого іменника” та “досягати того або перетворювати в те, на що вказує твірна мотивуюча іменникова основа”. Суфікс **–изува-** (**-ізува-**) виступає переважно в дієсловах, утворених за допомогою мотивуючих основ іншомовного походження: *максимум – максимізувати, амоній – амонізувати*.

Широке використання зазначеної моделі словотворення дало можливість поповнити словник української мови різними лексичними групами. Найбільшу й найрізноманітнішу групу відіменникових дієслівних утворень репрезентує наукова лексика: загальнонаукова (*догматизувати, параметризувати, сконкретизувати, візуалізувати, ідеологізувати, інтелектуалізувати, логізувати*), економічна (*бартиризувати, тендеризувати, комерціалізувати, інвентаризувати*), правова та політична (*легітимізувати, майоризувати, політизувати*). Меншу – лексичні одиниці таких наукових галузей, як хімія (*амонізувати, каталізувати*), інформатика (*комп'ютеризувати, буферизувати*), медицина (*алергізувати, паралізувати*), фізика (*магнетизувати, електризувати*), лінгвістика (*парадигматизувати, веляризувати*), літератури та мистецтва (*естетизувати, циклізувати*), юриспруденція (*інституціалізувати, криміналізувати*). Ця група новотворів використовується також для нових найменувань у загальноповживаній лексиці: *устандартизувати, актуалізувати, американізувати, урбанізувати, корпоратизувати*.

У межах групи відіменникових дієслів виділяється словотвірний тип із суфіксом **–фікува-**, що виражає значення „широко забезпечувати або охоплювати тим, на що вказує твірна основа мотивуючого іменника” та суфіксом **–ствува-**, який означає „перебувати в якомусь стані, займатися

якоюсь діяльністю без відношення до об'єкта". Ці дієслова формують переважно лексику сфери науки (*автентифікувати, версифікувати, витрифікувати, квантифікувати, нітрифікувати, сертифікувати, нострифікувати*).

Значну кількість дієслів поряд із суфіксальним способом творення становлять одиниці, утворені за допомогою префіксів. У ролі дієслівних префіксів у сучасній українській мові виступає більшість прийменників. Безумовно, значення префікса безпосередньо пов'язане із семантикою прийменників, які в процесі словотвору виступають у ролі вихідних елементів. Однак специфіка семантичного оформлення залежна і від твірної основи, до якої приєднується префікс. „За межами безпосередніх видових пар дієслівні префікси служать для надання словам найрізноманітніших відтінків як споріднених із значеннями прийменників, так і дуже віддалених від них. Причому дуже часто різні відмінності в значенні того чи іншого префікса залежать від семантики кореня чи початкової основи, до якої приєднується цей префікс, а іноді й від характеру суфікса, наявного в початковій основі”[3, с.13]. Тому префікси виступають важливим конкретизатором значення дієслівних дериватів. Нові дієслова, що творяться за допомогою префіксальних формантів, не виражають нового типу дії. Вони означають ту ж саму дію, що й дієслова, від яких вони утворені. Префікси, у свою чергу, у процесі словотворення дієслівних одиниць „конкретизують, уточнюють ці дії в просторовому, часовому, кількісному відношенні”[9, с. 22].

Реєстр нового Словника показав, що лексичний склад української мови інтенсивно поповнився інноваціями, препозитивні форманти яких є одиницями іншомовного походження. Так, значною активністю виділяється запозичений словотворчий компонент **ре-** зі словотвірним значенням “змінювати, повторювати дію”, “змінювати щось”. Новоутворені лексеми переважно стосуються технічної: *реверсувати, рекуперувати, реструктурувати*, фінансової та юридичної сфери: *реінвестувати, рефінансувати, ренатуралізувати*.

Кількісно значним виявився також словотвірний тип із префіксом **де-**, що має значення „здійснювати дію, протилежну дії мотивуючого дієслова, анулювати дію, яка називається мотивуючим дієсловом”. Унаслідок появи нових понять з'явилися такі новотвори з цим префіксом: *девальвувати (фін.), декодувати (наук.), десенсибілізувати (мед.), дедукувати (лог.) дезактивувати (тех.), деполітизувати, демонополізувати, дестабілізувати (політ.)*.

Пласт дієслівної лексики поповнився також за рахунок інновацій, у словотвірній моделі яких присутній постфікс **-ся**. Ця морфема виконує словотворчу роль у словах, утворених суфіксально-постфіксальним способом. Переважна більшість таких інновацій утворена від іменникових запозичених основ. У процесі деривації нових слів за допомогою суфіксально-постфіксального способу до твірної іменникової основи

одночасно приєднуються суфікс і постфікс –**ся**. Серед дієслівних новотворів виділено продуктивний тип словотворення із суфіксом –**ува**– і постфіксом –**ся**, що мають словотвірне значення “здійснювати щось, притаманне тому, що називається твірною основою”: *абсолютизуватися, ад’єктивуватися, адаптуватися (біол.), адоптуватися (юр.), бруталізуватися, брикетуватися, структуруватися, політизуватися*. Утворені дієслова-інновації представляють переважно наукову та загальнонавчальну лексику.

Отже, проаналізований фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що лексико-семантична система української мови, яка постійно розвивається, має ті власні ресурси, які під впливом зовнішніх чинників спричиняють появу нових мовних одиниць, що відображають навколишній світ, чим забезпечують реалізацію функцій мови, спрямованих на виконання соціальних замовлень суспільства. І саме наукова лексика становить ту частину словника, зокрема інноваційних входжень, яка особливо гостро реагує на зміни, що відбуваються у світі реалій, чим і відображає одну із тенденцій української мови на сучасному етапі її функціонування – інтелектуалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Українська мова на порозі XXI століття / Д.Х. Баранник // Дослідження з лексикології та граматики української мови : [зб. наук. пр. Т. 2. / за ред. Д.Х. Баранника]. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 2000. – С. 6–15.
2. Дешериев Ю.Д. Проблема функціонального розвитку языков и задачи социолінгвістики // Язык и общество / Под ред. Ф.П.Филина. – М.: Наука, 1968. – С. 55–61.
3. Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові / В. С. Ільїн. – К., 1997. – 156 с.
4. Мацько Л. Українська мова в кінці XX ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С.15–20.
5. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства / О.С. Мельничук // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 3–19.
6. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст./ О.Г. Муромцева. – Харків: Вища шк., 1985. – 152.
7. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка 30-90 годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М.; Л.: Наука, 1965. – 564 с.
8. Кубрякова Е.С. что такое словообразование / Е.С. Кубрякова. – М. : Высш. шк., 1989. – 216 с.
9. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка/ А.Н. Тихонов. – М. : русский язык, 1990. – 465 с.

Стаття посвящена изучению лексических инноваций в украинском языке (на материале толкового Словаря украинского языка в 20-ти томах). На основе активного процесса развития современного украинского языка – деривационной неологизации – проанализировано неологизмы глаголов. Определено основные продуктивные способы образования новых слов. Обоснованно внешние (социальные) и внутренние (собственно языковые) факторы появления новых слов в современном украинском языке.

Ключевые слова: лексика, інновації, дериваційні неологізми.

The article is devoted to the study of lexical innovation in Ukrainian language (based on Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes). Based on the active development of modern Ukrainian language - derivation neologizatsii - analyzed neologisms verbs. Main productive ways for creating of new words were determined. Grounded external (social) and internal (own language) factors of new words in modern Ukrainian language.

Key words: vocabulary, innovative occurrences, derivative neologisms.

УДК 81'23:659.138.6

*Харченко С. В.,
Бугайова О.І.*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ СИНТАКСИЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

У статті зроблено спробу встановити зв'язок між психолінгвістичним аспектом реалізації текстів соціальної реклами та їх граматичним оформленням. Установлено, що вибір семантико-синтаксичної будови речень текстів соціальної реклами залежить і від використаних прийомів психологічного впливу на адресата.

Ключові слова: соціальна реклама, психолінгвістичний аспект, мовне моделювання, семантико-синтаксична будова, граматичне оформлення.

Соціальна реклама привертає увагу до актуальних соціальних проблем, допомагає зберігати культурні цінності та національні ідеали. Вона впливає на настанови, потреби та поведінку людей у суспільстві. Як зазначали Джозеф О'Коннор і Джон Сеймор, навіть кілька слів, сказаних вчасно, можуть змінити життя людини та спричинити глибокі перетворення [4, с. 96]. Реклама соціального спрямування є тим локомотивом, що вербальними та невербальними засобами поширює суспільно важливу інформацію, коригує громадську думку та поведінку людей, психологічно на них впливаючи. Тому в проблематиці лінгвістики тексту, зокрема рекламного, не можна виділити окремо мовний і психологічний аспекти, оскільки психічні процеси безпосередньо пов'язані з мовою (для формулювання своїх міркувань ми послуговуємось лінгвістичними одиницями)[14, с. 90], відповідно, мовні одиниці існують для того, щоб вербалізувати психічні реакції людини.